

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ: СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Збірник наукових праць

Переяслав - 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

***КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ
І ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ:
СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ***

Збірник наукових праць

Переяслав – 2025

УДК 314/316:17.021.3](477):355.48(082)
К 68

*Рекомендовано вченою радою Університету Григорія Сковороди
в Переяславі (протокол № 9 від 29 квітня 2025 р.)*

Рецензенти:

Свириденко Д.Б. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова;

Олексенко Р.І. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, політології та психології Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Редакційна колегія:

Хамітов Н.В. – доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, провідний науковий співробітник Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, Президент Міжнародної асоціації філософського мистецтва;

Герасимова Е.М. – докторка філософських наук, професорка кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І.П.Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі;

Рик С.М. – кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії і соціальної антропології імені професора І.П.Стогнія Університету Григорія Сковороди в Переяславі.

К 68 Консолідація українського суспільства в умовах війни і повоєнного відновлення: соціально-антропологічні аспекти: зб. наук. праць. Переяслав (Київська обл.): Домбровська Я.М., 2025. 144 с.
ISBN 978-617-8562-20-5

Збірник наукових праць містить результати досліджень учених, викладачів, наукові пошуки докторантів, аспірантів, здобувачів вищої освіти щодо соціально-антропологічних вимірів війни і миру, консолідаційної ролі громадянського суспільства в умовах гібридних загроз сучасності, соціально-антропологічних чинників національної стійкості українського народу, консолідаційних властивостей національної культури і світогляду, соціально-антропологічних засад консолідації українського суспільства і західно-європейського світу, вітчизняних і зарубіжних філософсько-антропологічних досліджень консолідації суспільства у воєнний і повоєнний час.

Для науковців, здобувачів вищої освіти та усіх, хто цікавиться філософсько-антропологічними проблемами сучасності.

ISBN 978-617-8562-20-5

ЗМІСТ

Александрова Олена (<i>Україна, Київ</i>), Стадник Микола (<i>Україна, Київ</i>) Національна ідентичність як чинник консолідації українського суспільства в умовах воєнного часу	6
Бойко Анжела (<i>Україна, Черкаси</i>) Освіта як засіб консолідації суспільства	13
Бойченко Михайло (<i>Україна, Київ</i>) Морально-мобілізаційний потенціал основних ідей праці Імануеля Канта «До вічного миру»	18
Василькевич Ярослава (<i>Україна, Переяслав</i>), Кікінежді Оксана (<i>Україна, Тернопіль</i>) Філософсько-педагогічна спадщина Григорія Сковороди та її значення для гуманізації українського суспільства національної освіти/школи побудови егалітарно-освітнього простору в умовах сьогодення	26
Гасвська Оксана , (<i>Україна, Переяслав</i>) Консолідація суспільства як організаційне явище	40
Городецька Оксана (<i>Україна, Тернопіль</i>) Розвиток критичного мислення як дієвий чинник консолідації суспільства	46
Дев'ятьяров Станіслав (<i>Україна, Переяслав</i>) Штучний інтелект як чинник консолідаційних суспільних трансформацій	53
Дідух Тарас (<i>Україна, Тернопіль</i>) Роль українських церков та релігійних організацій в консолідації українського суспільства під час російсько- української війни	58

Список використаних джерел

1. Kant, I. (1977). *Zum Ewigen Frieden. Ein philosophischer Entwurf*. Kant: Werke in zwölf Bänden. Band 11, Frankfurt am Main 1977, S. 195-252.
2. Liddell Hart, B. H. (1954). *Strategy: The Indirect Approach*. New York: Frederick A. Praeger. 420 p.

Ярослава ВАСИЛЬКЕВИЧ,

кандидатка психологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри психології Університету
Григорія Сковороди в Переяславі,
(Україна, Переяслав),

Оксана КІКІНЕЖДІ,

докторка психологічних наук, професорка,
професорка кафедри психології Терно-
пільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
(Україна, Тернопіль)

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ГУМАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ/ ШКОЛИ ПОБУДОВИ ЕГАЛІТАРНО-ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Сучасне українське суспільство відзначається інтенсивними зусиллями до гуманізації в усіх аспектах суспільного життя. Це виявляється, насамперед, у наданні людям права на творче самовираження та вільний розвиток. Значна увага приділяється розширенню прав і свобод особистості та залученню громадян та їх об'єднань у процес прийняття рішень.

Постать Григорія Сковороди в умовах повномасштабної війни росії проти України є символом спадкоємності вікової історії нації у її боротьбі за українську державність та національну ідентичність, перемоги людяності, гуманності над злом. Його ідеї та погляди служать джерелом для формування національної та громадянської свідомості, пошуку автентичного та індивідуального усвідомлення життя українського народу. Сковорода є духовним наставником, що додає життєздатності нації та надихає на боротьбу за свободу і незалежність.

На думку В. Кременя, нинішня логіка розвитку соціально-політичного і культурного життя сприяє трансформації гуманізму і філософської антропології у новий світогляд – людиноцентризм. Вчений зазначає: «Поняття людиноцентризму має глибокий філософський сенс. Термін людиноцентризм охоплює різні, але водночас концептуально спрямовані аспекти філософської думки, що зосереджена на людині. Тілесність, дарування, духовність, освіченість, моральність, раціональність та цілеспрямованість – це окремі фрагменти змінної картини людського буття, які відкривають нові аспекти, але не вичерпують безмежного змісту» (*Кремень, 2009*).

Учені стверджують, що методологічні підвалини людиноцентризму виникали у контексті історико-педагогічних і етнопсихологічних процесів, символізуючи спадкоємність багатовікової історії нації. Зокрема, дослідники української ментальності, такі як Я. Калакура, О. Рафальський та М. Юрій, визначають новий тип культури України – відкриту культуру, де кордони і культурне прикордоння відіграють умовну роль, сприяючи формуванню унікального культурного

простору і менталітету (*Калакура, 2017: 277-280*). Відгомони трагедії українського народу, повної втрати свободи – політичної, економічної, духовної у другій половині XVIII століття, пронизують усю творчість Г. Сковороди. Дослідник життя і творчості філософа Юрій Барабаш зазначає, що український етнос, його історичну традицію, культуру і мову мандрівний філософ сприймав як одне ціле (*Барабаш, 2014*).

Розгляд учення українського філософа Григорія Сковороди з позиції гуманістично-екзистенційної психології дав змогу виокремити багатогранні контексти, зокрема, побачити в людському індивіді активну діяльну особу, суб'єкта самоздійснення, життєтворчості та свободотворчості.

Гуманістичні погляди українського Сократа знайшли в українській психологічній та педагогічній думці широкий відгук і продуктивно розвиваються. Сучасна психологія і педагогіка акцентують увагу на розвитку індивіда в системі процесів самопобудови і самоздійснення, гармонізації його внутрішнього світу із зовнішнім в умовах соціокультурної різноманітності, що спричинено євроінтеграцією та глобалізацією (Г. Костюк, П. Чамата, В. Роменець, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, Т. Говорун, В. Кремень, В. Кравець, В. Куєвда, С. Максименко, В. Моляко, В. Москаленко, В. Татенко, Т. Титаренко та інші учені).

Науковці зазначають, що український філософ був не тільки мислителем, а й педагогом-новатором свого часу. Його педагогічні погляди характеризувалися гуманізмом, демократизмом, патріотизмом, який поєднувався з духовним вихованням дітей. Г. Сковорода глибоко вірив у силу науки і освіти знедоленого народу. Його педагогічні погляди мали важливе значення для

розвитку природних здібностей дітей, всебічне і гармонійне виховання дитини, поєднання розумового і фізичного розвитку тощо, що співзвучно ключовим принципам Нової української школи (Тетерина, 2001: 178-210).

Ідея високої етичності, моральної рівноправності людини підносить творчість Г. Сковороди на рівень кращих представників тогочасного просвітництва та є актуальною нині.

У контексті людиноцентристської парадигми визначено напрями дослідження особистості як суб'єкта життєтворчості в психології, пошук методик і шляхів формування особистості, що відповідає Сковородинським принципам самоспостереження, шляхетності й аскетизму. Це вимагає усвідомлення власних психологічних і духовних ресурсів на шляху до мудрості та щастя.

У праці «Григорій Сковорода: філософія свободи» Мирослав Попович підкреслює, що літературні та філософські діалоги Сковороди представляють собою витончену трансформацію реальних розмов мислителя з простими людьми. Це відображає дійсні інтонації суперечки або монологу проповіді, що надає цим творам особливої живості та автентичності.

Феномен ідентичності у сучасному суспільстві, як сутнісну характеристику людського буття, досліджували такі філософи, як Є.Бистрицький, С. Пролєєв, О. Білий, С. Лозниця, Р. Зимовець, Р. Кобець. Вони розглядають поняття ідентичності в контексті громадянського суспільства та специфіки формування національно-культурної української ідентичності й сучасного державотворення (Бистрицький, 2015).

Етнотрадиції визначають і забезпечують суспільно-психологічну та етнокультурну спадкоємність, підтримувану народом для збереження етнокультурної і ментальної ідентичності. Як зазначає М.Боришевський, «аналіз психологічних і соціально-психологічних особливостей національної свідомості й самосвідомості, а також взаємопов'язаних з цим феноменів (зокрема, національної ідеї), свідчить про їх тісний зв'язок з світоглядними орієнтаціями особистості та її духовністю» (Боришевський, 2010: 322-323).

Г.Балл підкреслює, що одним із шляхів реалізації культуротвірної функції психології є діяльність психологів-практиків, спрямована на психологічну підтримку людей в складних ситуаціях. Він стверджує, що збагачення психологічних знань, поглиблення саморозуміння, сприяння самовизначенню та самореалізації представників різних спільнот значно впливає на розвиток культури та суспільства. Психолог має реалізовувати дієвий гуманізм та дотримуватись професійних принципів у роботі з клієнтами (Балл, 2014: 10).

Гуманістичні концепції «сродності», самопізнання, «філософії серця» та вільнодумства вивчаються крізь інтегративний, генетичний і суб'єктно-вчинковий підходи, пропонуючи психологічні орієнтири для духовного та інтелектуального розвитку особистості.

Національна психологія пов'язує культуротворчу функцію з ідеєю суб'єктності людини, визначаючи її роль у самодетермінації буття у світі та авторському ставленні до подій життя (В.Роменець, В.Татенко). За В.Роменцем, вчинок є «живим осередком», способом особистісного існування в світі, що допомагає розуміти

природу людини і світу в їх пізнавальному та практичному контекстах (Роменець, 2006:12).

Особливу увагу слід приділити темі стійкості та незалежності людини, яку ґрунтовно досліджував В.Роменець. Визнання важливості вчинкової активності для людини як соціальної істоти та людства загалом призвело до розроблення *вчинкового підходу* (В. Роменець та ін.) (Роменець, 2006).

Основні категорії психології вчинку співзвучні екзистенціальним аспектам людського життя, які відображені у філософсько-психологічних поглядах Г.Сковороди. Його твори та життя просякнуті критикою суспільства та водночас звернені до кожного, хто здатен почути та зрозуміти. Взаємодіючи з колективними і індивідуальними суб'єктивностями, Сковорода стверджував первинність суб'єктивності людини (Історіографічні 2013:100-101).

Українська психологія має значну традицію всебічного осмислення особистісних якостей, відповідальних за стійкість та незалежність людини, її здатність робити самостійний вибір і дотримуватися його, всупереч негативним впливам. Найбільш комплексний перелік цих характеристик і їх глибоке осмислення знаходимо у творах Григорія Сковороди.

У межах нашого дослідження надзвичайно важливо взяти до уваги думку В. Татенка щодо соціально-психологічних механізмів, які впливають на процес формування нації з точки зору суб'єктно-вчинкової перспективи. Науковець наголошує на необхідності ретельно опрацьовувати питання соціально-психологічної підтримки та методологічного забезпечення діяльності колективного суб'єкта у цьому процесі. Зокрема, він підкреслює значення організації

моніторингу соціально-психологічного стану, аналізу мотиваційної динаміки, оцінки рівня компетентності, відповідальності, креативності та згуртованості. Крім того, важливо завчасно виявляти можливі проблеми та своєчасно здійснювати їх корекцію (Татенко, 2021:122-124).

Розглянемо педагогічні ідеї Григорія Сковороди, видатного українського філософа. Його погляди на етичність та моральну рівноправність як основу справедливого суспільства підкреслюють важливість гуманізму, патріотизму та демократизму. Сковорода акцентував увагу на духовному вихованні дітей, що, на його думку, сприяє розвитку їхніх природних здібностей та гармонійному формуванню особистості, інтегруючи розумовий і фізичний розвиток. Ці погляди напрочуд актуальні для сучасної освіти, зокрема для Нової української школи.

Ідеї Сковороди про високу етичність і моральну рівноправність роблять його творчість важливою як тоді, так і зараз. Аналіз його концепцій у призмі сучасної психології пропонує нові підходи до розуміння та розвитку особистості з антропологічного та наукового погляду. Ідеал людини, яка дбає як про тіло, так і про душу та цінує свободу – духовну, соціальну та національну, відображає філософські прагнення Григорія Сковороди. Мирослав Попович вважає, що «Філософія свободи» Сковороди повинна стати центральною національною ідеєю сучасної України, адже цінності свободи, справедливості та солідарності є ключовими для сучасного суспільства (Попович, 2016: 311-331).

Світогляд Сковороди про ідеальне суспільство, де панує любов, рівність і справедливість, є втіленням

української національної ідеї. Він вірив, що самопізнання допомагає людині знайти свій життєвий шлях та своє місце в суспільстві (*Василькевич, Кізь, Кікінежді, 2022; Василькевич, Левчик, Кікінежді, 2023*).

Григорій Сковорода твердо вірив у духовне відродження свого народу, у добру природу навіть глибоко зіпсованих суспільством людей. Джерело лиха він шукав не в інших народах, а в падінні її соціальної верхівки, що зрадила моральним засадам свого народу. Філософ був упевнений у силі народу і говорив, що народ, який заснув, обов'язково прокинеться: «Вони мудрують: простий народ спить, але в кожному сні існує прокидання, а той, хто спить, не труп і не задубіла падаць. А коли він виспить, то прийде до тями....» (*Сковорода, 2005 : 234*). Тому образ Сковорода є символом мудрості, нескореності української нації.

Григорій Сковорода приділяв величезну увагу дослідженню того, як людині через самопізнання знайти своє справжнє життєве покликання. Його відомі слова «Світ ловив мене, та не спіймав» і концепція «сродної праці» стали основою для багатьох інтелектуальних пошуків вчених Києво-Могилянської колегії. П. Чамата, розвиваючи ці ідеї, досліджував аспекти самопізнання та самосвідомості в збірнику статей «Нариси історії вітчизняної психології» (1952-1959).

Український психолог Г. Костюк запропонував власну теорію особистості, яка наголошує на тому, що індивід розвивається в суспільну істоту – особистість – у процесі формування свідомості й самосвідомості, розвиваючи систему психічних властивостей та здатність активно брати участь у соціальному житті. На думку Костюка, особистість є складною цілісною «системою систем», в якій психічні властивості індивіда

як окремого суб'єкта і об'єкта соціальних відносин інтегруються та диференціюються через комунікацію з іншими людьми і різні види діяльності. Його відданість теорії гетеростазу дала імпульс для розвитку теорій особистості, що базуються на інтеграції мотивів, спрямованих на самореалізацію та особистісне зростання (серед інших, Турбан, 2014). Зміни в соціальному світі стимулюють особистість трансформувати своє розуміння себе і навколишніх, сприяючи розвитку самопізнання та прагнення до самовдосконалення (Турбан, 2014).

Ідея «сродної праці» видатного мислителя утверджує рівність, гідність людської особи як основи справедливого суспільного устрою. У діалозі «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу» філософ вимальовує образ досконалого світоустрою, ідеально гармонізованого соціуму, з усім багатством і різноманітністю його окремих «спорідненостей». Це образ водограю, оточеного різної форми, краси та місткості посудинами. Г.Сковорода пише: «Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис: «Неоднакова всім рівність». Ллються з різних руок різні струмені у різні посудини, що стоять довкола водограю. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна. Бо що є дурніше, як рівна рівність, яку дурні у світ ввести марно хочуть?» (Сковорода, 2005 : 436-437).

Григорій Сковорода акцентує на «сродність» українців до добра та на їхню «несродність» до зла, відстоюючи гідність та свободу України: «Однак хай не звабить, друже, те, що Тетервака названо Фридриком. Коли тобі неприємно, згадай, що ми всі такі. Адже всю

Малоросію Великоросія називає тетерваками. Чого соромитися? Тетервак-бо – птиця дурна, але не злоблива. Не той дурний, хто не знає..., але той, що знати не хоче» (Сковорода, 2005: 124-125). Україна в боротьбі між правдою і кривдою постає як невеликий край, де «панувала простота й царювала дружба, що робить мале великим, дешеве дорогим, а просте приємним».

Світогляд Григорія Сковороди про ідеальний суспільний устрій, «духовної республіки» з рівними відносинами між людьми, з пануванням любові, рівності, справедливості, добра є уособленням української національної ідеї про виховання нової людини через самопізнання, здібність пізнати саму себе, визначити власний життєвий шлях, знайти і зайняти в суспільстві гідне для себе місце (Сковорода, 2005:155).

Сковорода вбачав місію «природного воїна» в боротьбі за справедливість, захисті невинних та охороні основ суспільства – Правди. Його слова «А хто воїном народжений бути – дерзай, озброюйся!... Що може бути солодше природженому воїнові, як військова справа? Захистити від образи, захистити страдну й безборонну невинність, заступатися за основу суспільства – правду...» віддзеркалюють цей ідеал (Сковорода, 2005:438).

Покликання «природного воїна» великий українець вбачає у місії долати кривду, захищати невинність, оберігати основу суспільства – ПРАВДУ». «А хто воїном народжений бути – дерзай, озброюйся!... Що може бути солодше природженому воїнові, як військова справа? Захистити від образи, захистити страдну й безборонну невинність, заступатися за основу суспільства – правду...» (Сковорода, 2005: 439).

Гуманістичне суспільство, за Сковородою, – це те, яке цілеспрямовано переймається забезпеченням вільного і осмисленого вибору для всіх його членів. У діалозі «Розмова, названа алфавіт, чи буквар світу» Г. Сковорода вимальовує образ досконалого світоустрою, ідеально гармонізованого соціуму, з усім багатством і різноманітністю його окремих «спорідненостей». Це образ фонтана, оточеного різної форми, краси та місткості посудинами. Сковорода пише: «Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис: «Неоднакова всім рівність». Ллються з різних рурок різні струмені у різні посудини, що стоять довкола водограю. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна. Бо що є дурніше, як рівна рівність, яку дурні у світ ввести марно хочуть?» (Сковорода, 2005: 436-437).

Національна психологія зосереджується на визнанні активної ролі соціального суб'єкта, який через взаємодію та взаєморозуміння здатен впливати на політику і право. Це трактування підкреслює, що саме активний суб'єкт є ключовим джерелом розвитку політичних і правових структур, приділяючи особливу увагу соціокультурним умовам формування політичної і правової свідомості.

Як наголошує В. Кремень, що філософія «екзистенції серця» Григорія Сковороди є далекоглядною передвісницею прийдешнього людиноцентриського підходу у філософії, який орієнтується на вічні цінності та прагне осмислити фундаментальні основи існування (Кремень, 2022).

Український мислитель звертає увагу на критичну важливість для людини розуміння свого місця в світі та

своїї життєвої мети. Людей закликають знаходити в своєму житті те, що належить до загальнолюдських цінностей, і що наповнює їх існування змістом. Втрата себе, на думку Сковороди, не полягає в нескінченній турботі про фізичні потреби, а в надмірному захопленні ними, у забутті моральних цінностей. Отже, основними елементами людиноцентриського підходу Григорія Сковороди стають «міра» і «вдячність». Відчуття міри спонукає до задоволення малим. Якщо заздрість є джерелом багатьох пристрастей і незаконних дій, то почуття міри веде до раціонального та чесного життя, забезпечуючи «сталість і здоров'я серця».

В основі концептуальної моделі Сковороди лежить ідея ціннісного прийняття себе та інших, що сприяє взаємній повазі та регулює комунікацію. Такий підхід дозволяє формувати правову систему взаємодії, яка пізніше переноситься на ширший соціальний контекст. Усвідомлення відповідальності є однією з основних ознак громадянської позиції та професійної компетентності майбутніх психологів, що сприяє вирішенню складних життєвих ситуацій та підтримці соціальної згуртованості.

Міждисциплінарний вимір філософсько-просвітницької спадщини Григорія Сковороди, з одного боку, відображає основні риси та ціннісні орієнтири національної ментальності, а з іншого – стає засадничим підґрунтям автентичного українського буття, що утверджується в сьогоденні, дає змогу виявити потужний потенціал духовно-морального виховання, є правдивим дороговказом для національної боротьби нашого народу проти російського агресора за свободу, самостійність та незалежність України.

Список використаних джерел

1. Балл Г.О. (ред.) (2014) Культуротвірна функція психологічної науки : монографія / Г. О. Балл, Н. А. Бастун, О. В. Губенко, В. В. Депутат, О. В. Завгородня, Ю. М. Крилова-Грек, В. Ф. Литовський, В. О. Медінцев, С. О. Мусатов, І. Є. Разделенко ; за ред. Г. О. Балла. К.-Кіровоград : Імекс-ЛТД. 264 с.
2. Барабаш Ю. Дух животворить. Київ: Темпора, 2014. 478 с.
3. С.Бистрицький, С.Пролеєв, О.Білий, С.Лозниця, Р. Зимовець, Р.Кобець (2015). Національна ідентичність і громадянське суспільство. К.: ДУХ І ЛІТЕРА. 452 с.
4. Боришевський М. Й. (2010). Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності: монографія. К.: Академвидав. 416 с.
5. Василькевич Я. З., Левчик Н. С., Кікінежді О. М. (2023). Етико-педагогічні погляди Григорія Сковороди в контексті сучасності. Latest directions of modern science : Abstracts of III International Scientific and Practical Conference (January 23 – 25, 2023). Vancouver. P. 242-247 <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/28686>
6. Калакура Я. С., Рафальський О.О., Юрій М. Ф. (2017). Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза. 560 с.
7. Кікінежді О. М., Василькевич Я. З. (2019). Психологічна безпека особистості в контексті егалітарно-освітньої парадигми. Психологічна безпека особистості у змінному світі: міжнародна колективна монографія / за заг. ред. І.В.Волженцевої. Переяслав-Хмельницький (Київ.обл.) : Домбровська Я.М.. С. 287-304. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/13279>
8. Кікінежді О. М., Василькевич Я. З. (2023). Психологічні виміри духовно-інтелектуального становлення особистості в контексті егалітарної парадигми. Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в ХХІ столітті : міжнар. період. зб. наук. праць. Харків : НДВП «Інтелект-Експрес-Капітал».. Вип. 5. С. 262–267. DOI: <https://doi.org/10.58962/2708-4809.WSNOS.2023.46>
9. Кікінежді О.М., Кізь О.Б., Василькевич Я.З. (2022). Особистість у філософсько-просвітницькій спадщині Григорія Сковороди: психологічний аспект. Вісник Національного університету оборони України: збірник наук. праць. Київ : НУОУ. Вип.6 (70). С.49-57 DOI: 10.33099/2617-6858–22–70–6–49-57
10. Кравець В., Кікінежді О., Василькевич Я. (2023). Формування гендерно справедливого середовища у закладах освіти України: євроінтеграційний контекст. Новий колегіум: науковий

- інформаційний журнал. Харків : Колегіум. № 1-2 2023 (110). С. 15-23. DOI :10.30837/nc. 2023.1-2.15
11. Кремень В.Г. (2009). Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К.: Педагогічна думка. 520 с.
  12. Кремень В. Г.(2022) Філософія Григорія Сковороди в контексті людиноцентризму. Вісник Національної академії педагогічних наук України, 4 (2). С. 1-8. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4202>
  13. Попович М. (2016). Бути людиною. Видання 3-є, перероблене. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія». 336 с.
  14. Роменець В. А. (2006). Вчинок і постання канонічної психології. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії; за заг. ред. В.О.Татенка. К.: Либідь. С.11–37.
  15. Татенко В. О. (2021). Соціальна психологія націєтворення: суб'єктно-вчинковий підхід : монографія. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. 2-ге вид., переробл. і допов. Кропивницький : Імекс-ЛТД. 142 с.
  16. Тетерина Дарина (2001). Григорій Сковорода – український письменник, філософ і педагог. Київ-Мюнхен, РВА «Тріумф». 324 с.
  17. Сковорода Г. (2005) Твори: У 2 т. 2-є вид., виправ. Київ: ТОВ «Видавництво «Обереги». Т.1. 528 с. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т.1 (5)).
  18. Сковорода Г. (2005). Твори: У 2 т. 2-є вид., виправ. Київ: ТОВ «Видавництво «Обереги», Т.2. 480 с. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т. 2 (6)).
  19. Турбан В. В.(ред.) (2014). Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку: колективна монографія / В. В. Турбан, Л. З. Сердюк, Ю. Т. Рождественський [та ін.]. К.-Кіровоград: Імекс-ЛТД. 306 с.
  20. Kikinezhdі O. M., Vasylykevych Ia. Z. (2019). The problem of personal self-realization of Ukrainian youth in European integration: gender aspect // Advanced trends of the modern development of psychology and pedagogy in European countries: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing". P.184-201. <http://l2u.su/qcxV>
  21. Василькевич Я. З., Кізь О. Б., Кікінежді О. М. Психологічний дискурс ідей Григорія Сковороди. Духовний код української ідентичності у вимірі міжкультурної комунікації (до 300-річчя від дня народження Г. С. Сковороди) зб. матеріалів міжнародної наук.-

- прат. конф., Київ, 10 – 11 листопада 2022 р., С. 120-122.
https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u368/zbirnik_materialiv_konferenciya_duhovniy_kod_ukrayinskoyi_identichnosti_u_vimiri_mizhkulturnoyi_komunikaciyi.pdf
22. Кікінежді, Василькевич, 2019; Кікінежді, Кіз, Василькевич, 2022; Кікінежді, Василькевич, 2023 Кравець, Кікінежді, Василькевич, 2023, Kikinezhdi, Vasylykevych, 2019; Kikinezhdi et al (2020).)
23. Kikinezhdi O. M. et al (2020). Zhyska H. Ya., Chip R.S., Vasylykevych Y.Z. and Hovorun T.V. Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems. Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment 8. No. 3. PP. 538–547. doi: [10.6000/2292-2598.2020.08.03.31](https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.03.31)
24. Творчість Г. С. Сковороди як метатекст української культури. Пам'яті Мирослава Поповича: Матеріали XXVI Харківських міжнародних сквородинівських читань (ОКЗ «Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди», 28-29 вересня 2018 року). Харків: Майдан, 2018.
25. Сковорода Г. Твори: У 2 т. К.: ТОВ «Видавництво «Обереги». 2-е вид., виправ. (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т. 1 (5), 2005. 528 с.
26. Історіографічні та методологічні координати теорій соціальної психології: монографія; за наук. ред. М. М. Слюсаревського. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 360 с.

Оксана ГАЄВСЬКА,

докторка філософських наук, професорка,
професорка кафедри філософії і соціальної
антропології імені професора І.П.Согнія
Університету Григорія Сковороди
в Переяславі, (м. Переяслав, Україна)

КОНСОЛІДАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЯВИЩЕ

Пропонується методологічний погляд на консолідацію з точки зору організаційного потенціалу суспільства, зокрема і особливо в умовах війни і післявоєнного відновлення України. Характеризувати